

Hrvati u mletačkim strukovnim udrugama

Na osnovi izvorne građe iz mletačkog Državnog arhiva prilog ukazuje na udio iseljenih Hrvata u mletačkim obrtničkim i trgovačkim udrugama.

U sklopu proučavanja djelovanja hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima tijekom prošlosti posebno važno mjesto pripada problematici njihovih zanimanja i profesionalnog djelovanja¹.

Zapadnojadranska obala, poglavito grad na lagunama, pružali su tijekom proteklih stoljeća nebrojene mogućnosti za privremeno ili trajno zapošljavanje useljenika iz raznih dijelova svijeta. Prejasna Republika je kao jedna od vodećih europskih pomorsko-trgovačkih veselila razvila iznimno snažnu brodograđevnu i pomorsku privredu, čija je opsežnost iziskivala trajno upošljavanje brojnoga ljudstva. Arsenal i njegovi raznovrsni popratni pogoni, trgovačka i ratna mornarica, manufakturna proizvodnja za strana tržišta te neizostavna potreba za vojnim posadama, samo su neke od uvjetovanosti koje su pogodovale trajnom zadržavanju brojnih useljeničkih nacionalnih skupina. Stalna potreba Mletaka za zaposlenim ljudstvom s jedne, te tradicionalna razvijenost istih djelatnosti u našim krajevima (posebice u priobalju i na otocima) s druge strane, bili su povoljni preduvjeti za brojna hrvatska useljavanja. Raščlamba učešća hrvatskih iseljenika u strukturi glavnih profesionalnih djelatnosti u Mlecima stoga je prilog više poznavanju života hrvatskoga iseljeničtva u novoj sredini, ali i utvrđivanju i vrednovanju naših doprinosa mletačkom gospodarstvu i kulturno-umjetničkoj baštini.

Na osnovi raščlambe najčešće korištenih arhivskih spisa iz mletačkog Državnog arhiva (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV) - bilježničkih oporuka (*Notarile testamenti*, dalje: NT) moguće je načiniti, zahvaljujući velikom broju uzoraka (više tisuća oporuka) približno točan presjek strukture zanimanja hrvatskih iseljenika od XV. do XVIII. stoljeća. Podatak o zanimanjima iskazuje se obično na samom početku oporuke, ali njegovo navođenje nije redovito u svim spisima. Stoga je raščlamba izrađena na osnovi isključivo onih oporuka u kojima se podatak o zanimanju oporučitelja izričito kazuje ili ga je - na osnovi drugih navoda - moguće utvrditi s velikom sigurnošću (oko 1/4 od ukupnog broja oporuka). Prikaz zanimanja Hrvata u Mlecima u koji su uključeni i doseljenici i doseljenice (*vidi*: prilog 1) pokazuje kako je najveći broj iseljenika (preko 50 posto) uključen

¹ O migracijama iz hrvatskih krajeva u Mletke pisala sam u prethodnim radovima. Vidi, primjerice: *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, sv. 26, Zagreb 1993, 39-78; *Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 35, Zadar 1993, 63-119; *Dubrovčani u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. XXXII, Dubrovnik 1994, 15-57; *Trogirani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Vartal, god. III, br. 1, Trogir 1994, 51-90; *Zagrepčani u Veneciji u XV. i XVI. stoljeću*, Iz starog i novog Zagreba, sv. VII, Zagreb 1996, 19-34; *Splićani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Božić-Bužančić zbornik, Split 1996, 109-156. i dr.

u obrtničke djelatnosti (32,2 posto) i pomorstvo (21 posto). Slijede osobe (uglavnom žene) zaposlene kao posluga i pomoćno osoblje u tamošnjim plemićkim i građanskim obiteljima (16 posto) te doseljenici uključeni u crkvene službe (13 posto), u koje se ubrajaju i pripadnici laičkih redova (primjerice picokare). Manje od deset posto Hrvata zaposleno je u raznim (mahom nižim) državnim službama (6 posto) i trgovini (odnosi se na stalno nastanjene trgovce u Mlecima: 5 posto), dok je najmanji postotak zabilježen u vojnoj službi (4 posto) i raznim zanimanjima umjetničkog i kulturnog (intelektualna zvanja) obilježja (2 posto). Na ostala zanimanja koja nisu uključena u prethodne skupine otpada tek jedan posto hrvatskih iseljenika.

Ukoliko se razmotri struktura zanimanja naših iseljenika prema spolu, iskazuju se nešto drugačiji, ali očekivani i razumljivi rezultati. U strukturi zanimanja žena (*vidi*: prilog 2) prevladavaju službe posluge i kućnog osoblja (72 posto), dok su ostale skupine djelatnosti zastupljene sa nevelikim udjelom². U primjeru zanimanja muškaraca raspodjela je nalik ukupnoj strukturi zanimanja hrvatskih iseljenika (*vidi*: prilog 3). Najviše ih je zaposleno u obrtima (38 posto) i pomorstvu (25 posto), dok su - izuzetkom crkvenih službi i duhovnih zvanja (12 posto) - sve druge kategorije prisutne s manje od deset posto iseljenika (državne službe: 8 posto; trgovina: 7 posto; vojska: 5 posto; umjetnost: 2 posto; posluga: 2 posto; ostala zanimanja: 1 posto).

Prethodni pokazatelji upućuju na izrazitu prevagu obrtničkih djelatnosti u ukupnoj strukturi zanimanja Hrvata u Mlecima. Raščlamba dostupnih spisa omogućuje približe utvrđivanje još niza pokazatelja vezanih uz zapošljavanje iseljenih Hrvata u mletačkim obrtima. Tako su hrvatski obrtnici, promatramo li njihovo podrijetlo, pretežno useljenici s područja Mletačke Dalmacije. Slijede žitelji iz hrvatskoga dijela Mletačke Albanije (Boka), dok su doseljenici iz ostalih regija (sjeverna Hrvatska, Slavonija, Dubrovačka Republika) zastupljeni sa mnogo manje primjera.

Brojni hrvatski obrtnici djelovali su kao samostalni majstori, vlasnici radionica (*botega, officina, fondaco*) u kojima se izrađivao i prodavao određeni proizvod. Za brojne naše obrtnike katkada samo saznajemo da su u svojem vlasništvu imali radionicu te se ondje bavili određenim djelatnostima, ali nam njihova publiža aktivnost nije poznata.

Skupina obrta u kojima je zabilježeno najviše naših iseljenika su drvodjelsko-tesarska, građevinska i srodna zanimanja, tradicionalno razvijena i u našim krajevima, a u gradu na lagunama tijekom svih stoljeća vrlo tražena i cijenjena. Majstori vješti ovim strukama mogli su lako pronaći dobro plaćeno i trajno zaposlenje u arsenalu ili u privatnim radionicama za izradbu brodova ili brodske opreme³.

Stalni urbanistički razvoj Mletaka pogodovao je i zapošljavanju nemaloga broja građevinskih obrtnika, među kojima se u strukturi zanimanja Hrvata izdvajaju zidari, tesari, kovači i drvodjelski majstori. Uz pomorstvo i pomorsku privredu vezane su i dvije skupine zanimanja u kojima je broj naših iseljenika izrazito prisutan. Riječ je o djelatnicima u mletačkim državnim i privatnim šķverovima, u kojima se - jednako kao i u arsenalu kao središnjem mjestu brodograđevne djelatnosti - odvijala višesvrсна aktivnost u svezi gradnje i popravka plovila. Hrvati zaposleni u mletačkim državnim i privatnim šķverovima najučestalije se bilježe u XVI. stoljeću, a potječu poglavito s kvarnerskih (Cres) i dalmatinskih otoka (Brač) i gradova (Zadar, Split).

² Izuzetak su crkvene službe u kojima brojčano zapaženu ulogu imaju pripadnice laičkih redova - picokarc (19 posto). U obrte je uključeno 6 posto žena, a u trgovinu (manjeg opsega) tek 1 posto.

³ O djelovanju hrvatskih obrtnika u mletačkom arsenalu vidi: L. ĆORALI Ć, *Hrvati i mletački arsenal*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 39, Zadar 1997, 167-181.

Zasebna obrtničkih zanimanja u kojoj je zabilježen nemali broj naših iseljenika su vještine vezane uz tekstilnu i obučarsku proizvodnju. Najbrojniji su, kako se i može očekivati s obzirom na traženost u svakoj gradskoj sredini, obučari i krojači - redovito pripadnici siromašnijeg sloja obrtničkih majstora. Hrvatski majstori obučarskog zanata su u Mlecima najintenzivnije prisutni tijekom XV. stoljeća (poglavito u drugoj polovici XV. stoljeća), a mnogo rjeđe u XVI. stoljeću. S obzirom na podrijetlo prednjače obučari iz Mletačke Dalmacije (Split, Zadar, Trogir, Šibenik), a u manjem broju primjera spominju se njihovi sunarodnjaci iz drugih krajeva (Zagreb, Modruš, Dubrovnik). Za razliku od obučarskih obrtnika, hrvatski krojači i krznari prisutni su u Mlecima podjednako i tijekom XV. i XVI. stoljeća. Podrijetlom su iz najčešće spominjanih središta Mletačke Dalmacije (Zadar, Split) i Boke, a u nekoliko primjera dolaze i sa šireg područja Dubrovačke Republike (Pelješac, Ston). Osim navedenih obrtničkih djelatnosti, nešto se većim učešćem izdvajaju tkalci i prelci, podstrigači sukna, vunari, užari, štavioci kože, krznari, klobučari te izrađivači i prodavači torbi.

U skupini uslužnih zanimanja prednjače brijači, čija je djelatnost često bila istovjetna sa službom gradskoga fizika i liječnika. U zanimanjima uslužnoga obilježja Hrvati se nerijetko spominju kao nosači (fakini) te, kada je riječ o iseljenicima, kao pralje (služba koja je nerijetko istovjetna s poslovima koje obavlja kućna posluga).

Posljednja i nutarnjom podjelom najšarolikija skupina obrtničkih zanimanja je vještina umjetničkog obrta. Raspon između društvene cijenjenosti i profitabilnosti pojedinih vještina u toj skupini je velik, a Hrvati se najčešće spominju u manje plaćenim i ljudstvom brojnijim zanimanjima. Prijelaznu skupinu čine zanimanja vezana za izradbu oružja (mačari, štitari, streličari), a njima se mogu pridodati i djelatnici u specijaliziranim drvodjelskim (izrađivači škrinja i kovčega) i staklarskim vještinama. Na posljepku, u najelitnija i umjetnosti najbliža zanimanja ubrajaju se zlatari, pozlatari, draguljari, tiskari, knjižari i uvezivači knjiga.

Djelovanje hrvatskih trgovaca u Mlecima zasigurno pripada među istraživački najzanimljivije vidove hrvatsko-mletačkih veza tijekom prošlosti. Mleci su kao jedan od najvećih i gospodarski najrazvijenijih gradova jadranskoga bazena stoljećima privlačili brojne poduzetnike i trgovce najrazličitijih specifikacija, nejednake imovne moći, kapitala i razgranatosti poslovnih veza. Pojedine gradske četvrti postale su s vremenom prepoznatljivim stjecištem trgovaca iz brojnih zemalja. U uličicama oko mosta Rialto, na Campo S. Bartolomeo, u četvrti nadomak Piazzе S. Marco (*Frezzaria, Beccaria, Merceria*), u glavnim ulicama predjela Cannaregio, uzduž Rive degli Schiavoni i u ulicama koje su vodile u srce predjela Castello, ali i na gotovo svim gradskim trgovima, sabirala se i kupcima nudila roba sa svih strana svijeta. Na jednome su se mjestu mogle kupiti tkanine iz južne Engleske, frandrijsko sukno, dalmatinske smokve i soljena riba, grčka vina, balkanska gruba vuna, bosanske kože, crnogorska kaštradina, istočnjački začini i egzotične životinje s afričkih obala. Sve ono što je onodobni svijet poznao moglo se pronaći u bezbroj živopisnih trgovačkih radnji u mletačkim ulicama ili na trgovima. Trgovci i poduzetnici s hrvatskoga prostora imali su ondje zapaženu ulogu, a zemljopisna bliskost dviju jadranskih obala, kao i činjenica da se najveći dio naše obale nalazio u sastavu Prejasne Republike, omogućili su da trgovačke veze budu još razgranatije i plodonosnije.

Većina hrvatskih trgovaca nije imala u Mlecima stalno boravište već su ondje ostajali privremeno te nakon sklopljenog posla i obavljene trgovačke razmjene putovali u druge europske gradove. Mleci su bili važan i neizostavan dio njihovog razgranatog poslovanja, ali ne i mjesto u kojem su se trajno naseljavali. Duže su ostajali samo članovi izrazito

poslovnih trgovačkih društava, vršeći službu predstavnika svoje trgovačke kuće i u njeno ime sklapajući poduzetničke ugovore. Hrvatski trgovci se u takvoj ulozi spominju rjeđe od drugih (primjerice germanskih) trgovaca te se takvi primjeri učestalije bilježe samo u slučaju dubrovačkih i bokeljskih poduzetnika. U Mletke su hrvatski brodari svojim plovilima dopremali robu tradicionalnu za hrvatske, ali i šire balkanske krajeve: najrazličitije voće i povrće, usoljenu ribu, meso, maslinovo ulje, slani sir, vina, kože, krzna, vunu, drvenu građu, vosak, kamen, vapno, katran i ostali građevni materijal. U Mlecima su na svoje brodove ukrcavali teret koji se razvio i prodavao uzduž istočnojadranske obale i u zaleđu: gotove manufakturne proizvode (talijanska, flandrijska i engleska sukna), žitarice i sol s Levanta, istočnjačke začine, luksuzne proizvode, oružje, nakit, ukrase, umjetnička djela, knjige i dr. Stjecišta njihovog poslovanja pretežito su bila nedaleko od mjesta uplovljavanja: uz Rivu degli Schiavoni te u ulicama (*Calle delle Rasse*, *Calle dei Albanesi*, *Calle del Vin* i druge) koje su vodile u unutrašnjost Castella. Dopremeni proizvodi katkada su se u Mlecima samo prekrcavali na druge brodove i slali u ostala talijanska središta. Glavnina je ostajala u Mlecima te je prodavana "na veliko" lokalnim prekupcima ili smjesta nuđena kupcima od strane ondje zaposlenih trgovačkih posrednika.

Raščlamba prethodno korištenog fonda oporuka pokazuje da je najveći broj naših trgovaca u Mlecima prisutan i djelatan tijekom XVI. stoljeća. S obzirom na njihovo podrijetlo prednjače Bokelji (Kotor, Prčanj, Perast, Dobrota) i žitelji drugih gradova Mletačke Albanije (Bar, Budva, Paštrovići); Dalmatinci iz Zadra, Šibenika, Splita i s otoka Hvara, Brača i Visa; već poslovično učestali dubrovački trgovci, kao i trgovci iz Primorja (Senj).

Pažnje je vrijedna nutarnja podjela i uža specifikacija pojedinih trgovačkih djelatnosti zabilježenih u primjerima naših iseljenika. U izvorima se trgovci najčešće označavaju uobičajenom oznakom *mercante* (*merchadante*), kojom se ne saznaje uža specijalnost dotične osobe⁴. Kada je riječ o poduzetniku specijaliziranom za prodaju određene vrste robe, u izvorima se taj podatak posebno bilježi te tako saznajemo da se među njima izdvajaju trgovci drvenom građom (*mercante di legni*), vunom (*mercante di lana*), kožom (*mercante di cordovani*) ili drugim proizvodima⁵.

Neki su trgovci svoje poslove usko vezivali za pomorstvo te se spoj tih dviju djelatnosti ponekad ističe prilikom određivanja specifikacije poduzetnika (*mercante et navigante*)⁶. Većina trgovaca ne boravi trajno u gradu na lagunama, mahom su imućnijeg statusa, posjeduju veći kapital i odlikuju se brojnim poslovnim vezama uzduž Jadrana i Sredozemlja. Njihova su suprotnost trgovci-sitničari (kramari) i preprodavači čije je poslovanje isključivo vezano za grad, a prodaju i kupnju robe obavljaju na gradskim trgovima. U izvorima se bilježe nazivom *bazarioto*, a njihove gospodarske mogućnosti pokazuju se katkada iznimno velikim⁷. Životom i djelovanjem u Mlecima trajno su prisutni i nositelji nekih drugih vidova trgovačke djelatnosti. Ponajprije su to *frutarioli* - trgovci voćem i povrćem; *strazzaroli* - prodavači stare i iznošene robe; *zavateri* - trgovci

⁴ Primjerice: Iacobus Blanchus mercatoris de Antibaro (ASV, NT, b. 974, br. 122, 1470); Paolo Zotich mercante de Sebenico (NT, b. 123, br. 37, 1646).

⁵ Luca d'Arbe mercante di legni (ASV, NT, b. 507, br. 35, 1573); Stefano da Ragusa mercante di lana (NT, b. 840, br. 131, 1581); Paolo de Gregorio de Bossina mercante di cordovani (NT, b. 962, 378, 1584).

⁶ Rado Pastrovich condam ser Rado mercante et navigante (ASV, NT, b. 44, br. 419, 1552).

⁷ Primjerice: Michael de Cataro bazarioto (ASV, NT, b. 272, br. 778, 1511); Stephanus dictus Tartaro de Liesevich de Cataro bazarioto (NT, b. 742, br. 58, 1513); Alexio Pastrovich bazarioto (NT, b. 391, br. 280, 1525).

iznošenom obućom; *specchieri* - trgovci ogledalima i drugim staklenim proizvodima; *senseri* - trgovački mešetari i posrednici te *specieri* (*aromatari*) - prodavači onodobnih farmaceutskih proizvoda⁸. Trgovci iz svih hrvatskih krajeva su svojim učestalim i tijekom svih stoljeća kontinuiranim djelovanjem davali iznimno važan pečat trgovačkoj, pomorskoj i novčarskoj komunikaciji između dvije jadranske obale te se bez njihovog detaljnog razmatranja ne može zamisliti detaljnije proučavanje gospodarske povijesti obaju naroda.

Prethodno načinjena raščlamba zasnovana je na proučavanju bilježničkih oporuka. Cilj ovoga rada je proširiti postojeća saznanja o hrvatskim obrtnicima i trgovcima u Mlecima ukazivanjem i raščlambom podataka sadržanih u arhivskom fondu pod nazivom *Arti veneziane* (dalje: *Arti*)⁹. Ime *Arti veneziane* označava mletačke strukovne udruge (cehove, korporacije) ustrojene na osnovi istovjetne profesionalne djelatnosti članova¹⁰. Cilj ustroja ovih udruga, prisutnih za svaku pojedinu vrstu obrtničke i trgovačke djelatnosti, bio je zaštita interesa određene profesionalne djelatnosti, briga i zaštita članova, usklađivanje odnosa struke (ceha) prema mletačkim državnim magistraturama te reguliranje odnosa unutar pripadnika iste strukovne djelatnosti. Osnovna prava i obveza članova struke bila su propisivana pravilnicima (statuti, *mariegole*) za svaku pojedinu udruhu i predstavljali su temeljni obrazac ponašanja i reguliranja odnosa između pripadnika iste profesionalne djelatnosti¹¹.

Mletačke strukovne udruge *Arti* bile su iznimno važan čimbenik društvenog života grada na lagunama. Okupljajući djelatnike istoga profesionalnog usmjerenja, *Arti* su imale ulogu socijalno-političkog predstavnika mletačkih obrtnika i trgovaca pred državnom upravom. Iako su nadležne magistrature (primjerice *Giustizia vecchia*) brižljivo nadgledale ustroj i rad udruga, nadzirale njihove statutarne odredbe i odluke vijeća, *Arti* su tijekom svih prošlih vjekova predstavljale zasebna tijela koja su - osim temeljne brige za članstvo - imale za cilj približiti pučki i građanski sloj političkim događanjima.

Neke mletačke udruge dijelile su se unutar pojedinih struka na više podskupina (*colonnelli*). Tako su se, primjerice, majstori drvodjelske vještine (*marangoni*) dijelili u više zasebnih skupina: izrađivači drvenih oplata (*marangoni da rimesse*), izrađivači okvira

⁸ Primjerice: Alvise de Brazza frutariol al Ponte di Cannaregio (ASV, NT, b. 908, br. 5, 1679); Zorzi condam Rado de Budua zavater sopra il Campo di S. Biasio (NT, b. 577, br. 153, 1538); Hieronimo de Battista de la Brazza spicier (NT, b. 221, br. 881, 1591).

⁹ Detaljnije o arhivskom fondu *Arti Veneziane* vidi: A. Da MOSTO, *Archivio di Stato di Venezia*, sv. I, Roma 1937, 239-240.

¹⁰ U širem smislu naziv *Arti* može se poistovjetiti s oznakom bratovština (*confraternita, scuola, fraglia*). Kada se koristi naziv *Arti* poglavito se misli na profesionalni (strukovni) karakter udruge, dok se općom oznakom *Scuola* upućuje na vjerska obilježja dotičnog udruženja.

¹¹ O mletačkim strukovnim udrugama postoji opsežna literatura. Vidi temeljna djela: *Le insigne delle Arti veneziane al Museo Correr* (katalog izložbe), Venezia s.d. (dalje: *Le insigne*); C. A. LEVI, *Notizie storiche di alcune antiche Scuole d'arte e mestieri scomparse e esistenti ancora in Venezia*, Venezia 1895. (dalje: LEVI 1895); G. MONTICOLO, *I capitolari delle arti veneziane dalle origini al 1330*, sv. I-III, Roma 1896-1914; G. MARIACHER, *Le tavole delle arti veneziane*, *Giornale Economico della Camera di Commercio di Venezia*, br. 1, Venezia 1961, 20-30 (dalje: MARIACHER 1961); A. SAGREDO, *Commerci e industrie a Venezia nel XVIII secolo*, Venezia-Roma 1961; G. MARANGONI, *Le Associazioni di mestiere nella Repubblica Veneta (vittuaria, farmacia, medicina)*, Venezia 1974. (dalje: MARANGONI 1974); *Arti e mestieri nella Repubblica di Venezia* (edizione Comune di Venezia), Venezia 1980. (dalje: *Arti e mestieri* 1980); S. GRAMIGNA - A. PERISSA, *Scuole di Arti mestieri e devozione di Venezia*, Venezia 1981. (dalje: GRAMIGNA-PERISSA 1981); F. BRUNELLO, *Arti e mestieri a Venezia nel Medioevo e nel Rinascimento*, Vicenza 1981. (dalje: BRUNELLO 1981).

(*marangoni da soarze*), izrađivači pokretnog namještaja (*marangoni da noghera*) te drvodjelci zaposleni na nutarnjem uređenju kuća (*marangoni da case*)¹².

U sklopu proučavanja svakodnevnog života i djelovanja hrvatskih iseljenika - nosioca obrtničkih i trgovačkih zanimanja - razmatranje njihovog učešća u mletačkim strukovnim udrugama je od iznimno velike važnosti. Osim što nam proširuje spoznaje o razgranatosti djelovanja iseljenih Hrvata, raščlamba arhivskoga gradiva koje se odnosi na ovu problematiku svjedoči i o njihovoj prilagodbi novoj sredini i uključenosti u svakodnevlje mletačkog društvenog života.

Arhivski fond *Arti veneziane*, pohranjen u mletačkom Državnom arhivu, sadrži gradivo vezano za pojedine trgovačke i obrtničke strukovne udruge, njihov nutarnji ustroj, način rada i razvoj, strukturu članstva i međusobne odnose unutar članstva, kao i odnose udruge s gradskim vlastima. Glavninu građe čine knjige popisa članova, dužnosnika i službenika u upravnim tijelima udruge (registri), kao i knjige procesa i kaznenih mjera protiv članova koji se ogriješe o statutarne odredbe udruge. Treba napomenuti da je iskoristivost ovoga fonda za proučavanje udjela Hrvata u mletačkim obrtima i trgovini tek djelomična. Razlog tome je slaba sačuvanost građe za ranija razdoblja (odnosno XV-XVI. stoljeće kada je priliv hrvatskih iseljenika u Mletke najjači), ali i nedovoljna sustavnost i cjelovitost pojedinih strukovnih fondova. Ipak, i pored tek djelomične upotrebljivosti, podaci iz fonda *Arti veneziane* svjedočanstvo su više vjekovne prisutnosti hrvatske iseljeničke zajednice u najrazličitijim sastavnicama mletačkog gospodarskog i društvenog života.

S obzirom na iskoristivost građe, stupanj sačuvanosti pojedinih strukovnih fondova te opsežnost podataka koji se odnose na naše iseljenike, obradila sam sljedeće skupine fonda *Arti veneziane*: *Arte dei squeraroli* (djelatnici u mletačkim brodogradilištima), *Arte dei marangoni* (drvodjelci), *Arte dei telaroli* (tkalački majstori), *Arte dei tintori* (bojadisari), *Arte dei dipintori* (slikari, dekorateri, pozlatari i drugi nosioci vještina umjetničkog obrta), *Arte dei librerii, stampatori e ligadori* (tiskari, knjižari i uvezivači knjiga), *Arte dei marzeri* (trgovci sitnom robom), *Arte dei strazzaroli o revendigoli* (preprodavači rabljene robe), *Arte dei senseri* (trgovački posrednici i mešetari), *Arte dei specchieri* (izrađivači i trgovci ogledalima i staklenim proizvodima), *Arte dei fritoleri* (izrađivači i trgovci tjesteninom) i *Arte dei luganegheri* (prerađivači i trgovci suhomesnatim proizvodima). Poradi lakše raščlambe podataka sve ću prethodno navedene struke podijeliti u dvije temeljne skupine (obrt i trgovina). Za svaku ću djelatnost zasebno predstaviti njezine temeljne značajke, povijesni razvoj udruge te mjesto djelovanja (sjedište) s obzirom na pripadnost crkvenoj ustanovi i svecu-zaštitniku. Ukratko ću navesti vrstu sačuvane i upotrebljene arhivske građe za svaku pojedinu udruhu te na posljetku raščlaniti podatke koji se odnose na hrvatske obnašatelje dotičnih profesionalnih djelatnosti.

¹² GRAMIGNA-PERISSA 1981, 28.

OBRTI

ARTE DEI SQUERAROLI

Udruga je uključivala djelatnike zaposlene u brodograđevnoj djelatnosti¹³. Osim središnjeg brodograđevnog pogona u državnom arsenalu, brojni škverani bili su zaposleni u privatnim mletačkim pogonima. Sjedište udruženja nalazilo se u crkvi S. Trovaso (predjel Dorsoduro), neposredno uz najstariji mletački brodograđevni pogon, a zaštitnica družbe škverana bila je Sv. Elisabeta. Kako se djelatnost škverana u privatnim pogonima u velikoj mjeri podudarala s zaposlenicima u arsenalu, često je među njima dolazilo do otvorenih sukoba i sporova. Budući da je riječ o vrlo traženoj djelatnosti, nužno potrebnoj za održavanje i napredak razgranate mletačke pomorske trgovine, djelatnost škverana pružala je našim iseljenicima brojne mogućnosti stalnog i sigurnog zapošljavanja. Podaci o našim iseljenicima uključenim u rad ovog strukovnog udruženja sadržani su u knjigama popisa članova (XVIII. i početak XIX. stoljeća). Neki od njih obnašali su, kako svjedoče popisi dužnosnika, istaknuta mjesta u upravnim tijelima udruge. Tako se kao zamjenik predstojnika (vicegastald) na prijelazu stoljeća spominje Jakov Novaković (1799, 1803, 1804), a istu je dužnost u približno istom razdoblju obnašao i Aleksandar Zanković zvan Vignada (1802, 1805, 1806)¹⁴. Među ostalim djelatnicima privatnih škverova uključenih u rad udruge spominje se tijekom XVIII. stoljeća, isključivo u svojstvu običnih članova, još čitav niz naših iseljenika (Antun Schiavon pok. Dominika, Bortolo Schiavon, Josip Bortolov Schiavon, Petar Bortolov Schiavon, Ivan Franin Schiavon, Ivan Baratto Schiavon, Angelo Schiavon, Jakov Schiavonello, Mihovil Briković, Ivan Zanchia sa Hvara, Josip Bračanin i Ivan Katinić)¹⁵.

ARTE DEI MARANGONI

Strukovno udruženje obuhvaćalo je drvodjelce podijeljene u četiri temeljne podskupine: izrađivače drvenih oplata, izrađivače okvira, izrađivače pokretnog namještaja te drvodjelce zaposlene u tesarsko-građevinskim poslovima unutar kuće. S obzirom na potrebitost i traženost drvodjelskih usluga, obrtnička vještina *marangona* brojila je tijekom svih stoljeća velik broj članova. Zasebnu skupinu drvodjelskih majstora činili su radnici u mletačkom arsenalu. Strukovna udruga o kojoj je ovdje riječ odnosi se isključivo na samostalne djelatnike drvodjelskog obrta, kojih je, u usporedbi s brojem njihovih kolega u državnoj službi, bilo znatno manje.

Udruga samostalnih drvodjelskih majstora ubrajala se među najstarije službeno ustrojene mletačke strukovne udruge (statut iz 1334. godine). Isprva se sjedište udruge (pod zaštitom Blažene Djevice Marije) nalazilo u crkvi S. Maria in Broglio u samom središtu grada. Godine 1463. mletački drvodjelci kupuju za potrebe udruženja vlastitu zgradu u

¹³ Podrobnije o povijesti mletačkih škverova i djelatnosti *Arte dei squeraroli* vidi: P. PAGANI, *Traghetti e barcaioli veneziani*, Atteneo Veneto, anno CXXIV, N. 112, Venezia 1933, 136-146; G. CROVATO - M. CROVATO - L. DIVARI, *Barche della Laguna Veneta*, Venezia 1980; *Arte dei Squerarioli* (a cura di G. CANIATO), Venezia 1985; *Squerarioli e squeri* (a cura di G. ZANELLI), Venezia 1986; G. TASSINI, *Curiosità veneziane ovvero origini delle denominazioni stradali di Venezia*, Venezia 1990. (dalje: TASSINI 1990), 621-622.

¹⁴ Jakov Novaković spominje se kao član udruge od 1798. do 1804. godine. Iz iste obitelji potječe i Antun, član udruge od 1798. do 1804. godine. U istom razdoblju registrirano je i članstvo spomenutog Aleksandra i Andrije Zankovića te Aleksandrovog sina Ivana (ASV, ARTI, b. 706).

¹⁵ ASV, ARTI, b. 706.

Calle delle Carozze u župi S. Samuele Profeta (predjel S. Marco), a kao svetca zaštitnika odabiru Sv. Josipa¹⁶.

U istraživanje podataka o hrvatskim iseljenicima uključene su sljedeće arhivske knjige: godišnji troškovnici i računске knjige, inventari, popisi članova, procesi i dopisi s državnom magistraturom *Giustizia vecchia*. Glavnina građe potječe iz razdoblja od XVII. do početka XIX. stoljeća, a podatak o uključenosti Hrvata u djelovanje udruge bilježimo samo u jednom spisu. Riječe je o popisu članova udruge načinjenom 1603. godine, kada je zabilježeno ime dubrovačkog iseljenika, drvodjelskog majstora Nikole Primova¹⁷. Razlozi ovako slabe zastupljenosti Hrvata u strukovnoj udruzi mletačkih drvodjelaca već su izrečeni u prethodnim napomenama. Riječ je o slaboj sačuvanosti građe za razdoblje do XVII. stoljeća (kada je u Mlecima prisutan najveći broj hrvatskih iseljenika), poodmaklom procesu venetizacije kojem su bili izloženi potomci naših iseljenika te nepotpunom bilježenju osobnih podataka članova (neredovito pisanje prezimena i mjesta podrijetla). Na posljertku, slabu zastupljenost naših iseljenika možemo tumačiti i činjenicom da je glavnina hrvatskih drvodjelskih majstora bila zaposlena u brodogradevnim pogonima državnog arsenala.

ARTE DEI TELARIOLI

U vrelima se nosioci ove struke (tkalački majstori) spominju i pod imenom *tesseri* (*tessitori*). Prvi spomen udruge tkalaca datira iz prve polovice XV. stoljeća. Sjedište se nalazilo u crkvi S. Marcuola u predjelu Cannaregio, gdje su tkalački majstori obdržavali oltar u čast Sv. Helene. Godine 1442. udruga premješta sjedište u crkvu S. Maria Nova (Cannaregio)¹⁸.

Podaci o hrvatskim iseljenicima u udruzi tkalačkih djelatnika nisu brojni. Njihov je spomen zabilježen u knjigama popisa članova za razdoblje od 1730. do 1806. godine, a izrijeком se spominju sljedeća imena: Petar Radović (1730-1731), Ivan Buljan (1730), Bortolo Schiavon (1753-1771), Petar Schiavon (1802-1806) i Stjepan Spernić (1800-1806)¹⁹.

ARTE DEI TINTORI

Umijeće bojanja tkanina ubrajalo se, ne samo u Mlecima, među traženije i isplativije obrtničke vještine. Nosioci ovih zanimanja bili su priznati, cijenjeni i imućni obrtnici, a njihova se vještina smatrala iznimno važnom za razvoj mletačkog gospodarstva (proizvodnja i trgovina suknom). Mletački bojadisari dijelili su se unutar struke u tri skupine: bojadisari platna (*tintori di tele*), bojadisari svile (*tintori di sete*) i bojadisari pamučnih tkanina parheta (*tintori di fustagni*). Osim svojom osnovnom djelatnošću, mletački bojadisari bili su uključeni i u razgranato trgovačko i poduzetničko poslovanje tkaninama diljem europskih zemalja i Levanta.

¹⁶ Podrobnije o mletačkim drvodjelicima i njihovoj strukovnoj udruzi vidi: LEVI 1895, 18; *Arti e mestieri* 1980, 100; GRAMIGNA-PERISSA 1981, 28, 58; G. CANIATO - M. DEL BORGIO, *Le Arti edili a Venezia*, Roma 1990, 179-197; TASSINI 1990, 374.

¹⁷ ASV, ARTI, b. 309.

¹⁸ O udruzi mletačkih tkalaca vidi: LEVI 1895, 42-43; *Arti e mestieri* 1980, 78; GRAMIGNA-PERISSA 1981, 121

¹⁹ ASV, ARTI, b. 712.

Udruga bojadisara spominje se u vrelima od 1436. godine. Prvotno je imala sjedište u crkvi S. Giovanni Crisostomo (predjel Cannaregio). Godine 1581. udruga podiže vlastito sjedište pored *Ponte dei Servi* te u tamošnjoj istoimenoj crkvi (Madonna dei Servi, Cannaregio) stječe pravo na podizanje oltara u čast zaštitnika udruge Sv. Onofrija²⁰.

Među vodeće nosioce mletačke bojadisarske vještine u XVIII. stoljeću ubraja se hrvatski iseljenik Ivan Barić (Giovanni Barich, Gioachin Burani). Sin je Tome Ivanovog Barića (+ 1765. god.), također uglednog mletačkog bojadisara koji se kao vodeći dužnosnik u upravi udruge spominje tijekom prve polovice XVIII. stoljeća (1711, 1715, 1718, 1722, 1727, 1732, 1736). Rođen je 1703. (pobliže mjesto rođenja i podrijetlo nisu poznati), a u vrelima vezanim za bojadisarski obrt u Mlecima spominje se od 1727. godine. Već u početnim godinama karijere slovio je za vrsnog majstora i stekao solidnu gospodarsku podlogu za proširenje svoje djelatnosti. Došavši potom u sukob s nekim mletačkim bojadisarima - zagovornicima novih metoda bojanja tkanina - Barić je (pod pseudonimom Gioachin Burani - anagram od Giovanni Barich), podržavajući prokušane i učinkima najbolje metode rada, napisao "Traktat o umijeću bojanja tkanina" (u literaturi poznatiji pod nazivom *Giornale Solario*). Prema mišljenju proučavatelja onovremenih tehničkih dostignuća mletačkih obrtničkih vještina (F. Brunello), Barićev traktat iznimno je važno vrelo za proučavanje povijesti prestižnog umijeća bojanja i ukrašavanja tkanina.

Ivan Barić spominje se kao član udruge mletačkih bojadisara u razdoblju od 1748. do 1770. godine, ali nije poznato da je, poput svoga oca, obnašao neke dužnosti u upravnim tijelima²¹.

Toma i Ivan Barić spominju se i kao članovi hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei Ss. Giorgio e Trifone, Scuola Dalmata*). U spisima Velikog vijeća bratovštine (*Capitolare grande*), Toma se navodi kao vijećnik udruge u razdoblju od 1700. do smrti 1765. godine. Obnašao je i različite dužnosti u upravnim tijelima bratovštine, među kojima prednjači služba dekana (1754, 1756, 1757, 1758, 1760, 1763, 1764). Njegov sin Ivan član je hrvatske bratovštine udruge tijekom dugog vremenskog razdoblja od 1723. do 1783. godine, a kao obnašatelj upravnih službi spominje se isključivo u svojstvu sindika (1751. god.)²². O ugledu, gospodarskim mogućnostima i aktivnom sudjelovanju Ivana Barića u hrvatskoj bratovštini svjedoče nam i danas tri klupe darovane crkvenom sjedištu Hrvata, a na kojima se jasno vidi ime i prezime darovatelja. Barić je bratovštini poklonio i sliku "Propovijedanje Sv. Ivana Krstitelja" (s likom donatora koji drži otvorenu knjigu u desnom uglu). Slika se nalazi na stepeništu koje iz crkvenog prostora vodi u dvoranu za svečane sjednice bratima i vrijedno je svjedočanstvo o povezanosti jednog uspješnog hrvatskog iseljenika sa njegovom nacionalnom bratovštinom²³.

ARTE DEI DIPINTORI

Udruga pod imenom *Arte dei dipintori* isprva je obuhvaćala majstore više raznorodnih umjetničkih i obrtničkih vještina (slikare, sitnoslikare, crtače, vezioco tkanina, pozlatare,

²⁰ O povijesti mletačke bojadisarske vještine vidi: LEVI 1895, 45-46; BRUNELLO 1981, 137-154; TASSINI 1990, 656.

²¹ ASV, ARTI, b. 715-716.

²² Iz obitelji Barić spominju se kao članovi hrvatske udruge još i Nikola (1733-1740), Josip (1762-1784) i Marija Rosa pok. Nikole (1777). Usporedi: Archivio della Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone, Capitolare grande (podaci uz navedene godine).

²³ Podrobnije o Ivanu Bariću vidi: F. BRUNELLO - F. FACCHETTI, *Giovanni Barich, tintore veneziano del Settecento, Scuola Dalmata*, sv. 2, Venezia 1967, 12-18; BRUNELLO 1981, 120, 142.

tiskare, dekoratere, štitare, izrađivače igraćih karata i maski, kožare i dr.). Udruga je osnovana 1271. godine. Prvotno sjedište nalazilo se u crkvi Ss. Filippo e Giacomo u Castellu. U XV. stoljeću sjedište se premješta u crkvu S. Luca (predjel S. Marco), gdje udruga tek 1518. godine stječe dozvolu za uređenje grobnice za pokop preminulih članova i održavanje oltara u čast zaštitnika Sv. Luke. Od 1643. godine stalno sjedište udruge nalazilo se u crkvi S. Sofia u predjelu Cannaregio. Godine 1682., nakon višegodišnjih nutarnjih razmirica, u samostalan se ceh (*Collegio dei pittori*) izdvojila skupina slikarskih majstora (*pittori di figure*) - preteča glasovite mletačke Akademije lijepih umjetnosti (*Accademia di Belle Arti*)²⁴.

Istraživanje udjela hrvatskih majstora u udruzi *Arte dei dipintori* zasnovano je na istraživanju raznovrsnih godišnjaka i registara (popisi članova, majstora i šegrt; popisi članova s obzirom na visinu pristojbe udruzi; ugovori o izučavanju vještine i s.). Hrvatski iseljenici spominju se kao članovi udruge u svojestvu šegrt ili majstora, pri čemu je, kada je riječ o izučenom djelatniku određene umjetničke ili obrtničke vještine, navedeno mjesto njegovog djelovanja. S obzirom na vrste podskupina unutar udruge, hrvatske članove možemo podijeliti u nekoliko skupina. Tako se kao šegrti koji pristupaju u radionice za izradbu igraćih karata (*cartoleri*) spominju Dominik Zadranin (1801. god.) i Dominik Marković (1805. god.). Dužina šegrtovanja je u oba slučaja pet godina. Dvadesetih godina XVIII. stoljeća vrela bilježe izrađivače maski (*maschereri*) Antuna i Nikolu Andrića te crtače (*disegnadori*) Franu Orića i Ivana Ambrozića. Približno u isto doba spominju se pozlatari Frano i Ivan sa Hvara (djeluju u župama S. Francesco della Vigna i S. Trinità u Castellu) te Frane Morlak (*Morlacha*), vlasnik samostalne radionice u Ruga Giuffa u župi S. Maria Formosa (predjel Castello)²⁵.

ARTE DEI LIBRERI, STAMPATORI E LIGADORI

Strukovno udruženje obuhvaćalo je tiskare, uvezivače knjiga i knjižare. Riječ je o jednoj od mladih strukovnih udruga, nastaloj zahvaljujući iznimno brzom razvoju tiskarske djelatnosti u Mlecima od 60-ih godina XV. stoljeća. Mleci su već tijekom druge polovice XV., a poglavito u XVI. stoljeću, slovili kao jedno od vodećih središta tiskarstva u ovom dijelu Europe. Za hrvatske je krajeve razvoj mletačkog tiskarstva bio od iznimnog značenja te je u brojnim tamošnjim *bottegama* otisnut čitav niz knjižnih djela domaćih autora.

Udruga mletačkih tiskara, uvezivača i knjižara osnovana je 1548. godine pod zaštitom Sv. Tome Akvinskog. Od samoga početka sjedište udruge nalazilo se u dominikanskoj bazilici Ss. Giovanni e Paolo te nam ta činjenica - s obzirom na izniman status ove crkvene ustanove u vjerskom životu grada - svjedoči o velikom ugledu, gospodarskim mogućnostima i cijenjenosti majstora knjižarske vještine²⁶.

Podaci o hrvatskim iseljenicima zaposlenim u knjižarsko-tiskarskom obrtu potječu iz XVIII. stoljeća. Sadržani su u redovitim godišnjim izvješćima o članstvu i nosiocima upravnih službi udruge te u ugovornim obrascima koji su se sklapali prilikom stupanja šegrtu u naukovanje. Tako je, primjerice, nekoliko ugovora o izučavanju tiskarskog obrta zabilježeno u primjeru Ivana Marije Andrića, mletačkoga tiskara hrvatskoga podrijetla

²⁴ O udruzi *Arte dei dipintori* vidi: *Arti e mestieri* 1980, 77; *GRAMIGNA-PERISSA* 1981, 113-114.

²⁵ *ASV, ARTE*, b. 103, 106.

²⁶ Podrobnije vidi: *P. ULVIONI, Stampatori e librai a Venezia nel Seicento*, *Archivio Veneto*, god. 108, sv. 144, Venezia 1977, 93-124; *LEVI* 1895, 33; *TASSINI* 1990, 624.

koji se u vrelima spominje od 1738. do 1759. godine. Svi ugovori o naukovanju propisuju pet godina izučavanja tiskarske vještine, a kao pristupnici (šegrti) spominju se Jakov Crovato (1738), Marcilian Piotto (1743), Danijel Crovato zvan Moradini (1748), Girolamo pok. Benetta iz grada Este (1752) i Girolamo Chigiario (1759). Dvadesetak godina kasnije (1778-1783) spominje se, samo u svojstvu člana udruge, Ivan Krstitelj Andrić, zasigurno jedan od pripadnika obitelji koji se nastavio baviti tiskarskim obrtom. U razdoblju 30-ih i 40-ih godina zabilježen je spomen još jedne tiskarske obitelji koja svojim prezimenom upućuje na podrijetlo sa istočnojadranske obale. Godine 1733. izvori bilježe djelovanje tiskara Mihovila Plevnića koji tada prima za učenika (na petogodišnji nauk) Giovannija Facina. Na posljetku, godine 1741. i 1746. zabilježeni su i ugovori koje majstor Oktavijo Plevnić sklapa sa svojim budućim šegrtima (Giacomo Pizzochere i Carlo Miotto pok. Lunarda)²⁷.

TRGOVINA

ARTE DEI MARZERI

Udruga pod imenom *Arte dei marzeri* uključivala je u svoje članstvo trgovce-sitničare raznih vrsta i specifikacije. Iako je udruga poglavito obuhvaćala trgovce tkaninama, njenom su članstvu pripadali i majstori koji su se bavili vještinama graničnim sa trgovinom obrtničkim vještinama (primjerice, izrađivači i prodavači sagova */tapezzieri/*, izrađivači kovčega */bolzeri/*, izrađivači vaga i mjesnih instrumenata */balanzeri/*, trgovci željeznom robom, prodavači muzičkih instrumenata, naočala, kućanskih potrepština i sl.). Najstarije sjedište udruge nalazilo se u S. Maria delle Vergini u predjelu Castello. Godine 1323. udruga preseljava u nedaleku crkvu S. Daniele, da bi konačno 1452. stekli trajno sjedište i podigli vlastiti oltar (u čast Gospe od Blagovijesti) u crkvi S. Giuliano (predjel S. Marco). Više podvrsta uključenih u *Arte dei marzeri* uvjetovala je i veliku brojnost njezinih nosioca koji su, posjedujući brojne radnje i prodajna mjesta uzduž središnjih gradskih četvrti (ponajviše u predjelu S. Marco) dali ime čitavom nizu ulica (poznata mletačka trgovačka četvrt *Merceria*)²⁸.

Podaci o hrvatskim iseljenicima uključenim u ovaj, poglavito trgovački ceh, datiraju u razdoblje od XVI. do XVIII. stoljeća. Podaci su sadržani su u knjigama popisa članova, a u većini primjera se uz ime i vrstu djelatnosti navodi i mjesto (ulica, župa) njegovog djelovanja (*bottega*). Sa kraja XVI. stoljeća potječu podaci o hrvatskim iseljenicima udruženim u *Arte dei marzeri*, ali se u izvorima ne iskazuje njihova pobliza obrtničko-trgovačka specifikacija. Godine 1592. spominje se *marzer* Damjan Šimunov iz Šibenika. Dvije godine poslije (1594. god.) izvori navode, naglašavajući njezino neimućno stanje (*povera*) Paskvu Arkandelovu iz Zadra, čija se trgovačka radnja nalazila u siromašnoj četvrti Cannaregia, nedaleko od židovskog geta (*a pe da ponte de S. Giobe su la fundamenta di ghetto*). Iste godine upisan je u članstvo udruge Paskvalin Anzolv iz Rijeke, djelatnik u predjelu Dorsoduro (župa S. Agnesa). Potpunije podatke o djelatnosti naših iseljenika uključenih u *Arte dei marzeri* bilježe izvori s kraja XVII. i tijekom XVIII. stoljeća. Tako se kao član udruge u razdoblju od 1672. do 1692. godine spominje Gašpar Kreljić, izrađivač kovčega (*bolzer*) u *Calle dei Botteri* u župi S. Cassiano (predjel S.

²⁷ ASV, ARTI, b. 176.

²⁸ Podrobnije o *Arte dei marzeri* vidi: LEVI 1895, 16; TASSINI 1990, 409-410; Arti e mestieri 1980, 101; GRAMIGNA-PERISSA 1981, 46-47.

Croce). Isti se navodi i u popisu *marzera* iz 1715. godine, ali je tada mjesto njegovog djelovanja premješteno u predjel Cannaregio (župa Ss. Apostoli). Trgovačku djelatnost u središnjem predjelu S. Marco (župa S. Salvatore, *Calle dei Stagneri*) obavlja 1695. godine Antun Andrić (ili Endrić), koji se kao član udruge spominje do 1715. godine. Iz 1715. godine potječe spomen još dvojice hrvatskih *bolzera*. Prvi od njih je Marsilio Buća (Buchia), vjerojatno iseljenik sa kotorskog područja, tada žitelj župe S. Paterniano (predjel S. Marco). U drugom primjeru riječ je o skradinskom *bolzeru* Antunu, vlasniku trgovačko-obrtničke radionice u najstrožem gradskom središtu (uz zgrade Prokurativa na Piazzia S. Marco)²⁹.

ARTE DEI STRAZZAROLI O REVENDIGOLI

Strukovno udruženje uključivalo je trgovce sitničare, staretinare, kramare i preporodavače stare (rabljene) robe koja se najčešće prodavala na trgovima. Budući da je - poradi raspršenosti u svim dijelovima grada i nestalnog mjesta obavljanja poslova - djelatnost ovih trgovaca bilo vrlo teško nadzirati, nadležna državna magistratura *Giustizia vecchia* je nizom odredbi bavljenje ovim trgovačkim poslovanjem uvjetovala posjedovanjem posebne dozvole o radu. Stoga su posao *strazzarola* ili *revendigola* mogli obavljati isključivo državnim odredbama i dozvolama potvrđeni trgovački djelatnici (*capi maestri*). Sjedište mletačkih sitničara i staretinara nalazilo se u crkvi S. Giuliano, gdje su pripadnici udruge obdržavali oltar posvećen Sv. Jakovu³⁰.

Učešće i spomen hrvatskih iseljenika u udruzi brojno je i raznovrsno. Spominju se u redovitim godišnjim popisima članova, ugovorima o naukovanju te prilikom potraživanja neisplaćenih novčanih obveza (članarine) prema udruzi. Tijekom XVII. stoljeća u vrelima su zabilježeni sljedeći hrvatski trgovci sitničari: Petar Martinov sa Brača (djeluje na *Campo della Beccaria*, 1616-1646), Juraj Schiavon (djeluje u župi S. Polo u istoimenom predjelu, 1616-1617), Petar Tripunov iz Kotora (djeluje u Calle delle Rasse u Castellu, 1618-1621) i Martin Petrov sa Brača (1635-1643). Tijekom prve polovice XVII. stoljeća spominje se i nekoliko žena koje su u gradu na lagunama obavljale istu djelatnost te se jednako tako ubrajale u članstvo udruge (Doroteja Schiavona: djeluje u župi S. Tomà u predjelu S. Polo, 1618; Donada Schiavona: djeluje u župi S. Samuele Profeta u predjelu S. Marco, 1623).

Iz razdoblja XVIII. stoljeća potječe čitav niz novih podataka o hrvatskim šegrtima (*garzoni*) i trgovačkim djelatnicima (*capi maestri*). Tako se kao šegrti ili trgovački pomoćnici tijekom prve polovice XVIII. stoljeća spominju Hijacint Botto iz Nina (1740-1744), Grgur Schiavon (1740-1741) i Ivan Pusinić (1722). Nešto kasnije (1768. god.) status trgovaca (*capi maestri*) i pripadajuće dozvole za rad stječu Stjepan i Jakov Stjepanov Spernić. Ime hrvatskog trgovca-sitničara Grgura Schiavona bilježimo u spisima udruge prilikom nabiranja članova upravnoga vijeća te među obnašateljima pojedinih dužnosti u udruzi. Godine 1747. Grgur se spominje kao član Odbora dvanaestorice (*bancalia*), a istu dužnost obnaša i 1751, 1754. i 1758. godine. Do 1778. godine, kada se posljednji puta spominje u vrelima, Grgur je obnašao još čitav niz službi: odbor *sei compagni di gastaldo* (1747, 1754, 1755, 1758, 1763, 1765, 1778), *gastaldo di milizia* (1754, 1759), *due sopra liti* (1757) te sindika (1763, 1766, 1769). Na poslijetku, među članovima udruge kojima se uz osnovno trgovačko zanimanje navodi i pobliza spe-

²⁹ ASV, ARTI, b. 397, 398.

³⁰ Podrobnije vidi: TASSINI 1990, 633-634.

cifikacija, spominju se Bortolo pok. Petra Schiavon (1750. god.), trgovac ogrtačima zvanim *schivine* te Stjepan Spernić, stanovnik Castella (župa S. Antonio) i prodavač starih jedara (1759-1772)³¹.

ARTE DEI SENSERI

Djelatnost obnašatelja navedene profesionalne djelatnosti usko je vezana za prethodno spomenute udruge. Riječ je o udruzi trgovačkih posrednika i mešetara, ali i samostalnih trgovačkih poduzetnika, čija se djelatnost u velikoj mjeri podudarala sa raznim drugim trgovačkim udrugama. Podaci o ovoj udruzi nisu detaljno zabilježeni u postojećoj literaturi koja se bavi navedenom problematikom, ali možemo pretpostavljati - s obzirom na podudarnost djelatnosti - da se njihovo sjedište također nalazilo u crkvi S. Giuliano.

Podaci o našim iseljenicima - pripadnicima *Arte dei senseri* - sadržani su u knjigama popisa članova, procesa i osuda (od strane upravnih tijela udruge) pripadnika struke koji se nisu ponašali u skladu s statutarnim odredbama udruženja. U odnosu na ostale razmatrane strukovne djelatnosti i udruge, broj naših iseljenika spomenut u ovome cehu je prilično velik i može se pratiti tijekom tri stoljeća (XVI-XVIII. st.). U XVI. stoljeću zabilježena su samo dva iseljenika (Mojsije Teriković, 1585., Dominik Batović, 1591.), dok je djelovanje šibenskog iseljenika i trgovačkog posrednika Ivana zabilježeno potkraj XVI. (1586) i tijekom prvih trideset godina XVII. stoljeća (1609-1637. god.).

U XVII. stoljeću spominju se sljedeći hrvatski iseljenici: Ivan Antun Schiavon (1603), Antun Veggia (1623), Marko Pironović Schiavon (1650. god. izbačen iz udruge), Nikola Veggia (1660-1666), Vicko Veggia (1660), Nikola Bratić (1674), Ivan Krstitelj Rado pok. Josipa (1678) i Petar Korpešević (1683).

Na poslijetku, najveći broj naših iseljenika zaposlenih u *Arte dei senseri* zabilježen je u članstvu udruge tijekom XVIII. stoljeća: Antun pok. Ivana Krstitelja Rado (1707), Andrija Bonić (1707-1709), Antun Bonić pok. Andrije (1709), Prosper Salonić (1708), Rafael Salonić (1708), Saludo pok. Aleksandra Kortinović (1721), Andrija pok. Stanislava Rado (1723), Dimitrije Janović (izbačen iz udruge 1731. god.), Ivan pok. Dominika Kortinović (1731), Petar pok. Marina Kortinović (1735-1785), Jakov pok. Marina Kortinović (1742-1764), Ivan Krstitelj iz Bara (1757-1769), Dominik pok. Ivana Vidović (1758-1780), Andrija Kortinović (1761-1782), Nikola pok. Petra Schiavon (1772-1784), Antun pok. Ivana Kordić (1792), Ivan Krstitelj Ružinić (1792) i Marko pok. Jakova Marković (1796)³².

ARTE DEI SPECCHIERI

Izrađivanje, ukrašavanje i prodavanje ogledala (vjerojatno i drugih staklarskih proizvoda) ubrajalo se u traženije, cijenjenije i ugledom priznatije djelatnosti. U odnosu na povelik broj obućara, krojača, drvodjelaca, zidara i drugih nosioca sličnih obrtničkih vještina, izrađivače ogledala u izvorima bilježimo u znatno manjem broju. Njihovi su nosioci najčešće obrtnici imućnijeg imovnog statusa, a njihova je djelatnost s pravom često smatrana dijelom umjetničkog obrta. Udruga izrađivača i prodavača ogledala je isprva činila dio trgovačkog ceha *Arte dei marzeri*. Osamostaljuje se 1577. godine te početno sjedište zasniva u crkvi S. Giuliano u predjelu S. Marco. U idućem stoljeću glavno

³¹ ASV, ARTI, b. 708, 709.

³² ASV, ARTI, b. 519.

sjedište udruge premiješta se u isusovačku crkvu (S. Maria Assunta) u Cannaregiu (župa Ss. Apostoli), da bi 1775. godine konačno preselili i podigli oltar u crkvi S. Stefano (predjel S. Marco)³³.

Prema nepotpuno sačuvanim izvorima, hrvatski obrtnici zabilježeni su kao članovi udruge u razdoblju od 1784. do 1802. godine (popisi članstva, knjige potraživanja redovitih godišnjih članarina i sl.). Izrijekom se spominju sljedeći hrvatski obrtnici (uz neka imena navedena je i župa djelovanja): Josip Markov Saunić (župa S. Moisš), Marko Lukin Livanović, Nikola Petrov Tartaić, Petar Josipov Bošković, Petar Pavlov Bošković, Antun Ivanov Milacchia (župa S. Canciano) i Dominik Ivanov Schiavon³⁴.

ARTE DEI FRITOLERI

Udruga je obuhvaćala proizvođače i prodavače raznih vrsta tjestenine, a zajedničko je ime dobila po najčešće izrađivanoj pučkoj slastici *frittule*, raširenoj i poznatoj i u našim priobalnim krajevima. *Frittule* mletačkih *fritolera* sadržavale su, osim uobičajenih osnovnih sastojaka, i brojne druge dodatke (bademi, groždice, pinjoli, razni začini i dr.) te je o umijeću njihovoga pripravljanja ovisila glasovitost i traženost proizvođača.

Sjedište udruge nalazilo se isprva u blizni crkve SS. Simeone e Guida (S. Simeone piccolo, predjel S. Croce). Kasnije je premješteno u crkvu S. Maria Maddalena (predjel Cannaregio). Zaštitnica mletačkih *fritolera* bila je Gospa od Blagovijesti³⁵. Spisi udruge (popisi članova, ugovori o primanju šegрта, troškovnici i dr.) sadrže vrlo opsežnu građu o djelovanju mletačkih *fritolera* tijekom XVIII. stoljeća. Zahvaljujući dobroj sačuvanosti građe, u spisima udruge nalazimo i brojne podatke o učešću hrvatskih iseljenika. Ime koje je najčešće zabilježeno odnosi se na bračkog iseljenika Ivana, dugogodišnjeg člana i predstojnika (gastalda) *Arte dei fritoleri*. U vrelima se spominje od 50-ih godina XVIII. stoljeća, a kao mjesto njegovog djelovanja (izradba i prodaja tjestenine i kolača) navodi se župa S. Maria del Zobenigho u središnjem predjelu S. Marco. Najvišu dužnost u upravi udruge Ivan je obnašao u više mandatnih razdoblja (1767, 1776, 1780, 1784-1786, 1789, 1792-1793, 1795-1797), a tijekom njegovog čelnništva udruzi je pristupio čitav niz drugih hrvatskih iseljenika (poglavito Bračana). Tako je 1776. godine u udругu primljen Agostin Ivanov sa Brača, proizvođač tjestenine i slastica čija se radnja i trgovina (*bottega*) nalazila u župi S. Maria Formosa. Godine 1784. udruzi pristupaju, također u vrijeme predstojnika Ivana Bračanina, budvanski *fritoleri* Josip i njegov sin Andrija (trgovine u župama S. Canciano i S. Maria Nova, predjel Cannaregio), Anzolo Ivanov sa Brača (trgovina u župi S. Marciliano, predjel Cannaregio) te Josip Franin sa Brača, čija se radnja nalazila u predjelu Castello (župa S. Giovanni Novo). U svim spomenutim slučajevima plaćala se - kao pristupnina u članstvo udruge - simbolična novčana svota od 31 lire. Posljednji spomen Ivana Bračanina u vrelima zabilježen je 1800. godine, kada se iz bratimske blagajne za trošak njegove sahrane izdvajaju 24 lire. Na iznimnu ulogu Ivana Bračanina u cehu mletačkih *fritolera* podsjeća nas i danas zaštitni znak udruge (*insigna*), obnovljen (1784. god.) - kako to potvrđuje natpis - *sotto la gastaldia di M.r Zuanne dalla Brazza*³⁶.

³³ O udruzi mletačkih izrađivača i trgovaca ogledalima vidi: LEVI 1895, 40; *Arti e mestieri* 1980, 78; TASSINI 1990, 615-616.

³⁴ ASV, ARTI, b. 703.

³⁵ Podrobnije o djelatnosti i udruzi mletačkih *fritolera* vidi: *Lc insigne* 21; LEVI 1895, 43; MARANGONI 1974, 83-84.

³⁶ Zaštitni znak udruge *fritolera* čuva se u mletačkom Musco Correr. Vidi: *Lc insigne*, 21; *Arti e mestieri* 1980, 24-25; L. ČORALI Č, *Bračka kolonija u Mlecima u prošlosti*, Hrvatska obzorja. Časopis Matice hrvatske. god. V, br. 2, Split 1997, 340-341.

Osim Ivana Bračanina - nedvojbeno najpoznatijeg hrvatskog *fritolera* u Mlecima - kao članovi udruge spominju se tijekom druge polovice XVIII. stoljeća (u spisima novopridošlih članova udruge) još i Ivan Krstitelj iz Budve (djeluje u župi S. Maria Mater Domini, predjel S. Croce; udruzi pristupa 1748. god.), Frane Bračanin (župa S. Provolo, predjel Castello; pristupa 1778. god.) i Frane Petrov Zadrani (župa S. Maurizio, predjel S. Marco; pristupa 1788. god.). Na poslijetku, ugled hrvatskih djelatnika u *Arte dei fritolieri* potvrđuje i činjenica da je još nekoliko naših iseljenika obnašalo najvišu dužnost u vodstvu udruge (predstojnici: Antun Meštrić 1733. i 1747; Antun Našić, 1758. te Dominik Bračanin, 1762. godine)³⁷.

ARTE DEI LUGANEGHERI

Strukovna udruga uključivala je izrađivače i prodavače mesnih preradevina, poglavito kobasica i slanine. Udruga je osnovana 1497. godine, a prvotno se sjedište nalazilo u crkvi S. Salvatore (predjel S. Marco). Godine 1681. podignuto je novo sjedište udruge u zgradi na obali zvanoj Zattere (predjel Dorsoduro). Zaštitnik udruge bio je Sv. Antun Opat³⁸.

Podaci o hrvatskim iseljenicima u udruzi kobasičara zabilježeni su tijekom XVIII. stoljeća. Godine 1744. spominju se, kao priznati majstori (*capi maestri*), Zadrani Ambroz pok. Ivana i Ivan pok. Ivana. Sredinom istoga stoljeća u svojstvu članova udruge zabilježeni su Bortolo Schiavon, Petar Schiavon i Ivan Krstitelj Schiavon³⁹. Budući da ni u drugim korištenim spisima iz mletačkog Državnog arhiva nije utvrđen zapaženiji spomen hrvatskih iseljenika koji su se u gradu na lagunama bavili preradom i prodajom mesnih proizvoda, možemo smatrati da je njihov sveukupan udio u strukovnoj udruzi bio velikog opsega.

Raščlamba udjela hrvatskih obrtnika i trgovaca u mletačkim strukovnim udrugama nedvojbeno je važna sastavnica u sklopu šireg proučavanja povijesti hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima. Iako slaba sačuvanost i nepotpunost izvora (poglavito za razdoblje do XVIII. stoljeća) ne pruža ni približno cjelovit uvid u zasigurno primjerima mnogo bogatiju problematiku hrvatske prisutnosti u vodećim mletačkim obrtničkim i trgovačkim djelatnostima, već i djelomičan, ovom raščlambom načinjen uvid u dostupna arhivska vrela, zorno potkrepljuje početne tvrdnje o važnosti hrvatske nacionalne skupine u gospodarskom i društvenom životu grada na lagunama.

Hrvatski škerani, drvodjelci, tkalci, bojadisari, tiskari, knjižari, slikari, crtači, izrađivači igračih karata i maski, ali i jednako tako brojni trgovački poduzetnici najrazličitije specifikacije i opsega poslovanja, stoljećima su činili sastavni i brojčanim udjelom zapažen dio mletačkog svakodnevlja.

Većina spomenutih hrvatskih obrtnika i trgovaca nepoznata su imena o čijem nam postojanju, životu i djelovanju svjedoči tek pokoja oskudna arhivska zabilješka. Značajem se izdvajaju tek iznimne osobe, poput umješnog bojadisarskog majstora Ivana Barića,

³⁷ ASV, ARTI, b. 153.

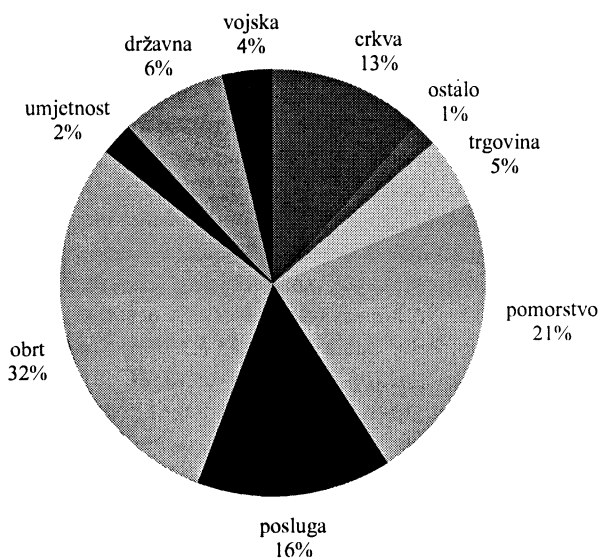
³⁸ Podrobnije vidi: LEVI 1895, 69; MARANGONI 1974, 93-96; GRAMIGNA-PERISSA 1981, 64-65; TASSINI 1990, 356-357.

³⁹ ASV, ARTI, b. 291.

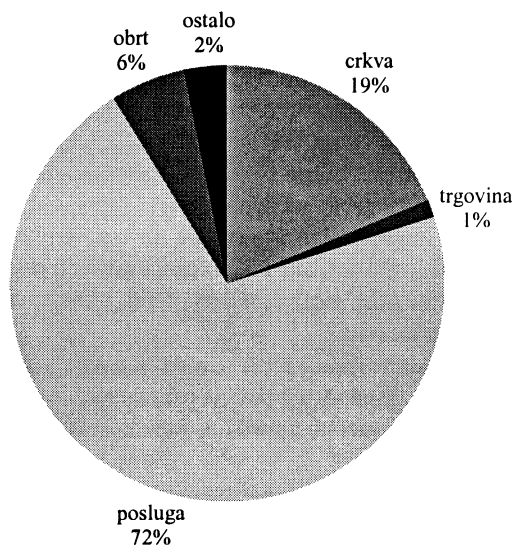
pisca znanstvenog traktata o vještini ukrašavanja tkanina, čiji su životni put i djelo pronašli zapaženo mjesto i u brojnim prinosima historiografije.

Na kraju možemo zaključiti kako je proučavanje djelovanja hrvatskih iseljenika, pripadnika *Arti veneziane* jedna od važnih i istraživačke pozornosti vrijednih sastavnica hrvatsko-mletačkih odnosa tijekom prošlosti.

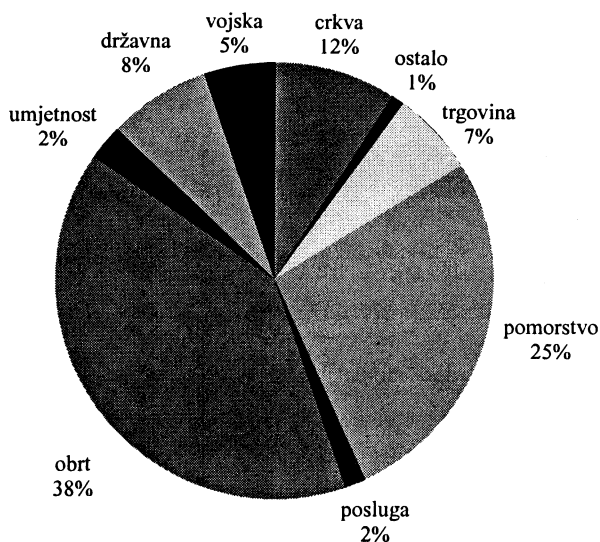
Prilozi

Struktura zanimanja Hrvata u Mlecima (žene i muškarci)

Struktura zanimanja Hrvata u Mlecima (žene)

Struktura zanimanja Hrvata u Mlecima (muškarci)

Zusammenfassung

Die Kroaten in den venezianischen Fachverbänden

Aufgrund von Quellenmaterial aus dem Venezianischen Staatsarchiv, handelt der Artikel von der Anwesenheit von kroatischen Auswandern, die in Handwerks- und Handelstätigkeiten in den dortigen venezianischen Fachverbänden (Zünften) beschäftigt waren. Es handelt sich um Tätigkeiten in Schiffswerften, Zimmerleute, Weber, Anstreicher, Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Maler, Dekorateure, Zeichner, Hersteller von Spielkarten und Masken. Im Rahmen der Beteiligung von Kroaten in Handelskorporationen sind Kleinhändler, Krämer, Altwarenhändler, Textilwarenhändler und Hersteller und Verkäufer von Spiegeln, Teigwaren und Rauchfleisch umfasst. Jede von der angeführten Gruppen ist einzeln dargestellt, mit kurzer Anführung der geschichtlichen Entwicklung und Sitz des Verbandes, und es sind die Möglichkeiten zur Benutzung von Archivmaterial für diese Forschung angeführt.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X